

όταν πρόκειται να εξηγήσουμε την κίνηση που διέπει ολόκληρη τη φύση;

Στον Αριστοτέλη το γίνεσθαι έχει τελεολογικό χαρακτήρα. Κάθε έμβιο ον διέπεται, κατά την άποψή του, από μία τελεολογική αρχή. Το γίνεσθαι δεν είναι τίποτε άλλο παρά η πορεία προς το «τέλος» που ενυπάρχει ήδη εν σπέρματι («εντελέχεια»). Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι το εξής: πώς να συλλάβουμε, πώς να περιγράψουμε την τελεολογική αυτή διαδικασία; Πάνω στην ανάλυση της τελεολογικής διαδικασίας που μας δίνει ο Αριστοτέλης δεν μπορεί να στηριχτεί μία αυστηρή περιγραφή και εξήγηση των φυσικών φαινομένων. Με την παραπέρα ανάπτυξη της ατομικής θεωρίας του Λεύκιππου και του Δημόκριτου στα νεότερα χρόνια το φυσικό γίνεσθαι δεν προσδιορίζεται πια τελεολογικά, αλλά αιτιοκρατικά. Η αρχή δηλαδή που διέπει το φυσικό γίνεσθαι δεν είναι τελεολογική αλλά αιτιοκρατική. Η διαφορά ανάμεσα στην τελεολογική και την αιτιοκρατική εξήγηση συνίσταται στο εξής: στην αιτιοκρατική εξήγηση έχουμε μία αλυσίδα αιτιών και αιτιατών, δηλαδή ένα αποτέλεσμα προκύπτει από ένα αίτιο, το αποτέλεσμα αυτό είναι πάλι αίτιο ενός άλλου αποτελέσματος κ.ο.κ. επ' άπειρον. Στην τελεολογική εξήγηση το αίτιο ως «τέλος» βρίσκεται στο μέλλον και η αιτιακή αλυσίδα τείνει να πραγματώσει το σκοπό αυτό, το «τέλος» δηλαδή προϋπάρχει της αιτιακής αλυσίδας η οποία οδηγεί στην πραγμάτωσή του. Με την ανάπτυξη της ατομικής θεωρίας απορρίπτεται η τελεολογική εξήγηση ως ανθρωπομορφική. Οι δύο βασικές αρχές της επιστήμης στα νεότερα χρόνια είναι η αρχή της αιτιότητας και η αρχή της φυσικής νομοτέλειας. Σύμφωνα με την αρχή της αιτιότητας το μεταγενέστερο γεγονός προσδιορίζεται από ένα προγενέστερο, και η σχέση αυτή μέσα στον χρόνο δεν είναι αντιστρέψιμη. Η έννοια της φυσικής νομοτέλειας εκφράζει την ομοιογένεια - που παλιότερα έβλεπε κανείς στις σταθερές «μορφές» της φύσης - μέσα στο ίδιο γίνεσθαι: τα γεγονότα δηλαδή εξελίσσονται μ' ένα ρυθμό ομοιογένειας, πράγμα ακριβώς που επιτρέπει και τη μαθηματική περιγραφή τους.

Παράλληλα με τις εξελίξεις αυτές πραγματώνεται μία μεγάλη αλλαγή του φυσικού κοσμοειδώλου με τη θεωρία του Κοπέρνικου (1473-1543), η οποία εδραιώνεται αργότερα με τον Κέπλερ, τον Γαλιλαίο και τον Νεύτωνα. Η βασική αρχή που δεσπόζει τώρα με την αλλαγή του φυσικού κοσμοειδώλου και διαποτίζει και τη φιλοσοφία είναι η ακό-

λουθη: τίποτε δεν γίνεται αποδεκτό, αν δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο παρατήρησης και πειραματισμού κι αν δεν συμφωνεί με τις μαθηματικές αρχές μας. Όπως είπε ο Γαλιλαίος, το βιβλίο της φύσης είναι γραμμένο σε μαθηματική αλφάβητο. Παρατήρηση και πείραμα από τη μια μεριά και μαθηματικός λογισμός από την άλλη είναι η βάση πάνω στην οποία θεμελιώνεται στα νεότερα χρόνια η φυσική επιστήμη. Οι εξελίξεις αυτές έχουν σημαντικό αντίκτυπο στη φιλοσοφία, η οποία από το 17ο αιώνα και ύστερα αρχίζει να μεταβάλλεται (από οντολογία και Μεταφυσική) σε γνωσιοθεωρία. Γι' αυτό και στο εξής θ' αρχίσει να εκδηλώνεται μία κριτική διάθεση απέναντι στη Μεταφυσική, η οποία αποκορυφώνεται με το έργο του Kant *Κριτική του καθαρού λόγου* (18ος αιώνας).

Είδαμε ότι η φιλοσοφία ως οντολογία αρχίζει με τον θαυμασμό και εμφορείται από την πεποίθηση ότι μπορεί να γνωρίσει την αλήθεια, το «όντως ον». Αλλά πώς γνωρίζουμε ότι είναι δυνατή η γνώση της αλήθειας; Τη ριζική αμφιβολία για τη δυνατότητα της γνώσης του όντος καθαυτό, της αλήθειας, εκφράζει ήδη ο αρχαίος σκεπτικισμός. Η αμφιβολία θα αποτελέσει από δω και πέρα την απαρχή του φιλοσοφείν. Το πρωταρχικό ερώτημα της φιλοσοφίας δεν μπορεί να είναι πια «τι είναι το ον», αλλά τι μπορούμε να γνωρίσουμε.

Η στροφή στο υποκείμενο, το εγώ, τη συνείδηση, που χαρακτηρίζει τη νεότερη φιλοσοφία και που είναι άμεσα συνδεδεμένη με το εγχείρημα αναιρέσης του σκεπτικισμού, προετοιμάζεται με τον Αυγουστίνο. Ο Αυγουστίνος που αρχικά ασπαζόταν τον σκεπτικισμό, ανακάλυψε τελικά ότι υπάρχει κάτι για το οποίο δεν μπορεί να αμφιβάλλει κανείς κι αυτό είναι ότι αμφιβάλλει: δεν αμφιβάλλω ότι αμφιβάλλω και, συνεπώς, για να μπορώ να αμφιβάλλω, πρέπει να υπάρχω: *dubito, ergo sum*. Πρόκειται για την πρωταρχική ακλόνητη βεβαιότητα της αυτοσυνειδησίας. Ο Αυγουστίνος θέλει να χτυπήσει τον σκεπτικισμό με τα ίδια του τα όπλα, αλλά για να το πετύχει αυτό, πρέπει να ξεκινήσει από τη συνείδηση.

Στην πρόταση του Αυγουστίνου αναγνωρίζουμε την προκειμένη της καρτεσιανής φιλοσοφίας: *cogito, ergo sum* με την εξής διαφορά: η οπτική του Αυγουστίνου είναι θεολογική. Ο άνθρωπος εκλαμβάνεται ως δημιουργήμα του θεού και είναι γι' αυτό βέβαιος ότι μέσα του βρίσκει τα ίχνη του θεού (*in interiore hominis habitat veritas*). Ο Αυγουστίνος

συνεχίζει έτσι τη νεο-πλατωνική μεταφυσική της ανάμνησης και κάνει τις «πλατωνικές ιδέες» ιδέες του δημιουργού θεού. Η φιλοσοφία γίνεται έτσι θεραπαινίδα της θεολογίας (*ancilla theologiae*). Ο Descartes, αντίθετα, αποβάλλει τον θεολογικό αυτό μανδύα: το «*cogito, ergo sum*» εκφράζει, όπως αυτό είναι εξάλλου εμφανές στον *Λόγο περί της μεθόδου*, την ανάγκη αυτονομίας του νεότερου υποκειμένου.⁵

Η στροφή στο υποκείμενο χαρακτηρίζει, καθώς είπαμε, τη νεότερη φιλοσοφία. Η στροφή αυτή στο υποκείμενο είναι με δύο τρόπους δυνατή: ή ως στροφή σ' ένα υποκείμενο με αισθητηριακή κατεξοχήν οργάνωση (εμπειρισμός) ή ως στροφή σ' ένα υποκείμενο προικισμένο προπάντων με λόγο (ορθολογισμός). Με άλλα λόγια, με τον εμπειρισμό συντελείται η στροφή στο υποκείμενο ως στροφή στην αισθητηριακή εμπειρία, ενώ με τον ορθολογισμό συντελείται η στροφή στο υποκείμενο ως στροφή στον λόγο και ταυτόχρονα ως υποτίμηση της αίσθησης.

Ορθολογισμός ονομάζεται η θεωρία της γνώσης που πρεσβεύει ότι ο νους είναι η πηγή και το κριτήριο της έγκυρης γνώσης και ότι ο άνθρωπος μπορεί να φτάσει μέσα από τον ορθό λόγο στην απόλυτη αλήθεια. Ο εμπειρισμός, αντίθετα, είναι η άποψη ότι οι αισθήσεις αποτελούν την πηγή και το όργανο της γνώσης και ότι κριτήριο, κατά συνέπεια, της αλήθειας είναι τα δεδομένα της εμπειρίας.

5. Βλ. H. Schnädelbach, *ό.π.*, σελ. 60ε. Επίσης, G. Krüger, *Die Herkunft des philosophischen Selbstbewußtseins*, Darmstadt 1962.